

МОВНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМА ЦІННІСНОГО ВИБОРУ

У статті досліджено специфіку мовної політики в Україні. Визначено її особливості та представлено міркування з приводу оптимального способу вирішення мовних проблем в українському суспільстві.

Ключові слова: мовне питання, державна мовна політика, двомовність українського суспільства, державна мова.

The article is dedicated to the special features of language policy in Ukraine. it's characteristics were determined and reflections about optimal way of solving language problems in Ukrainian society were offered.

Keywords: language question, state language policy, bilingualism of Ukrainian society, state language.

Проблеми мови та, відповідно, вибору та спрямованості мовної політики держави є і залишаються одними з найбільш дискусійних проблем в українському суспільстві останніх 20 років. Мовне питання, яке ст. 6 Закону України «Про основи національної безпеки» визначено одним із пріоритетів національних інтересів України [7], є одним із найбільш заполітизованих і суперечливих питань в українському політичному дискурсі.

Суперечка щодо мовного питання, насамперед щодо статусу російської мови порівняно з українською, періодично, зазвичай у час виборів, загострюється, але в проміжках між ними майже забувається, щоб з новою силою актуалізуватися у часи змагань політичних еліт за електорат [13, 15]. Як результат, сьогодні українське суспільство фактично поділилося на україномовні та російськомовні регіони, що стало особливо яскраво помітно під час подій 2004 р. та президентства В. Ющенка.

Протистояння між україномовною та російськомовною частинами українського суспільства, підкріплене зовнішніми впливами, дає можливість стверджувати, що мовна проблема в Україні як така штучно використовується винятково у політичних цілях. І у владних структурах, і в засобах масової інформації, і в науковому середовищі дискусія з цього питання набула вигляду безкомпромісної полеміки, яка, у свою чергу, має всі ознаки демонстративної фази мовного конфлікту або принаймні впертого протистояння на мовному ґрунті [14, 205].

Постановка питання ґрунтується на результатах наукових досліджень, отриманих вітчизняними та зарубіжними науковцями. Значний вклад у розвиток мовної проблематики внесено, зокрема, О. Зарембою, В. Котигоренком, І. Кресіною, В. Куликом, О. Майборо도로, М. Панчуком, С. Римаренком та іншими дослідниками. Вагомим здобутком в галузі мовно-політичних проблем в Україні стали колективні праці «Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації» (англомовне видання

«Language policy and language situation in Ukraine: analysis and recommendations») [15] та «Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом» [16]. Принципово новий курс модернізації сфери мовних відносин в Україні запропоновано у національних доповідях НАН України «Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь» [17] та «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь» [18]. В цілому запропоновані дослідниками підходи дають можливість актуалізувати проблему переосмислення мовної політики в Україні, її ефективного впровадження та вдосконалення практики суспільного використання.

З огляду на особливості внутрішнього розвитку України та принаймні задекларований владою курс на європейську інтеграцію української держави розв'язання мовного питання в Україні є надзвичайно актуальним. Проблема вибору способу його реалізації полягає не стільки у задоволенні права кожного українського громадянина на спілкування рідною йому мовою, українською, російською або іншою, скільки у визначенні мовної політики держави відповідно до пріоритетів її зовнішньополітичного курсу.

Державну мовну політику слід розробляти з урахуванням реалій мовної ситуації в Україні, регіональних і зовнішніх чинників, надаючи їй чіткої стратегії, спрямованої на консолідацію українського суспільства. Слід при цьому особливо зважати, що важливим чинником політики в мовній сфері є реалізація державного статусу української мови у такий спосіб, який би не створював загроз для російської та інших мов шляхом законодавчого обмеження їх використання [17, 56].

Домінування української та російської мов в Україні зробило їх центральним предметом дискусії стосовно мовної політики держави, розділивши суспільство приблизно на дві рівні групи, які відстоюють їх інтереси і, таким чином, намагаються визначити пріоритети держави в цій сфері суспільних відносин. З боку це виглядає як змагання між «ною» національною мовою, українською, і колишньою «імперською», російською [5, 1].

Така ситуація стала можливою завдяки тому, що на сьогодні переважна більшість населення в Україні принаймні пасивно володіє обома мовами, кожна з яких тією чи іншою мірою наявна в усіх частинах країни та в усіх комунікативних практиках. Переважна більшість громадян нашої держави володіє російською мовою, а принаймні половина віддає їй перевагу в повсякденному спілкуванні [18, 528]. При цьому в багатьох українських громадян звичка повсякденного вжитку російської мови поєднується зі сприйняттям української мови як рідної та єдиної безальтернативно державної. Все це свідчить про те, що відверті спроби застосувати той чи інший безапеляційний підхід у мовній політиці натикається на неприйняття більшою чи меншою частиною українського суспільства.

З огляду на світову практику вирішення мовних проблем надмірна політизація мовного питання в українській державі за визначення її

особливого статусу не є чимось надзвичайним. Проте в нашому випадку йдеться, насамперед, про політичний аспект проблеми. Після здобуття незалежності Україною в 1991 р. перед новою державою постало, зокрема, і мовне питання, яке сьогодні є актуальним з огляду на перебування України у складі Російської імперії та її наступника СРСР.

Однак вже прийнятий у 1989 р. Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР» визначив, що: а) українська мова є одним із вирішальних чинників національної самобутності українського народу; б) Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної самобутності; в) Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя; г) громадянам Української РСР гарантується право користування своєю національною мовою або будь-якою іншою мовою [8]. Оскільки прийнятий наприкінці існування СРСР закон діє в незалежній українській державі й досі, цілком очевидно, що прихильники двомовності або й російської одномовності в Україні успішно користуються можливостями, які він надає в реалізації прав громадян у мовній сфері.

Таким чином, проблема вибору мовної політики для України, на нашу думку, може бути вирішена трьома способами:

1) курс на українізацію з подальшим витісненням російської мови із суспільного вжитку;

2) надання російській мові статусу державної або принаймні наближення до цього статусу;

3) адекватна суспільній ситуації мовна політика держави, орієнтована на запровадження мовно-комунікативної практики Євросоюзу як альтернативного варіанта вирішення мовної проблеми в Україні як потенційному члені ЄС.

Перший спосіб вже показав свою неідеальність у масштабах всієї держави. Курс на українізацію, що з радістю сприймається на заході країни, з великим незадоволенням зустрічають на сході та півдні. Соціологічні дослідження 90-х рр. ХХ ст. показали, що, на відміну від декларованого останнім радянським переписом населення 1989 р. переважання української мови над російською у співвідношенні 64,7% на 32,8%, серія опитувань 1991–1994 рр. продемонструвала суттєву перевагу російської: 56,2% на 43,8%. Ще помітнішою є різниця і між регіонами України: в північно-західній частині 77% респондентів обрали українську мову в той час, як в південно-східній 81,5% віддали перевагу російській мові [6, 77].

Нерозуміння цього або цілковите неприйняття призвели до грандіозного провалу «помаранчевої» політики, яка своєю неадекватністю завела в глухий кут усі спроби навіть поміркованої українізації в російськомовних регіонах – замість сприяння розвитку української мови держава нерідко вдавалася до спроб обмежити використання російської, що викликало невдоволення її носіїв та активізацію зусиль політичних сил, що виступають за збереження

суспільної двомовності. Водночас ті заходи, що мали на меті встановити реальну рівноправність носіїв двох найуживаніших мов, державна не змогла представити в такому світлі серед населення, унаслідок чого значна частина громадян сприйняла їх як дискримінаційні щодо російськомовного населення [18, 528–529].

Проблеми, які виникають при розв'язанні мовних питань, викликані тим, що різні політичні сили мають докорінно відмінні уявлення про співвідношення сфер вжитку української та російської мов. Прибічники розширення використання української мови і, відповідно, скорочення російської, воліють бачити її головною мовою всіх комунікативних практик, не бажаючи визнати за російською мовою законодавчого статусу й суспільної ролі, відмінних від статусів і ролей мови нечисельних громад, тобто ігноруючи особливе місце цієї мови в пострадянській Україні [18, 529].

Таким чином, дії, направлені на суцільну безальтернативну українізацію суспільства, неприйнятні, оскільки ігнорують фундаментальну характеристику мовної ситуації в Україні – двомовність її суспільства. Будь-які кроки, спрямовані на радикальне вирішення мовної проблеми в Україні всупереч інтересам частини українського суспільства, повинні враховувати:

- понад 90% населення України ототожнюють себе з українською, російською або обома цими мовами, а 98% населення країни визначають рідною мовою українську (60%) та російську (38%);

- тільки ці дві мови використовуються у всіх сферах суспільного вжитку та у всіх областях держави [4, 135–136].

Враховуючи, що державна мовна політика має бути направлена на пошук національного компромісу у цій сфері, видається неможливим розвиток і поширення сфер використання української мови за рахунок російської, вільний розвиток, використання і захист якої гарантуються ст. 10 і 11 Конституції України.

Щодо *другого способу* вирішення мовного питання шляхом надання російській мові статусу другої державної, слід спочатку дати відповідь на декілька питань. Як розуміє український загал державну двомовність? Як обов'язковість знання двох державних мов та їх паралельне і рівномасштабне застосування в усіх сферах суспільного життя? Чи як ситуацію, коли для однієї частини громадян і на певній частині території країни державною буде українська мова, а на інших – російська? [16, 281].

Ці питання далеко не риторичні, адже відомо, що у російськоімперській та радянські часи під впливом ідеологічних та силових офіційних чинників у суспільній свідомості українська мова й до сьогодні перебуває у стані безперервного скорочення сфер її функціонування та стійкого відтворення [18, 479]. Імперська практика, що зумовила домінування російської мови в суспільному житті, стала причиною того, що й досі надзвичайно великою кількістю громадян України українська мова сприймається відповідно до старих імперських кліше як «селянська», і як така, що годиться лише для побутового вжитку чи фольклору. Або ж просто як польська вигадка,

направлена на розкол єдиного «руського» народу. Фактично українська мова повинна заново утверджувати свої позиції «нормальної», що надзвичайно важко укладається у свідомості пересічного російськомовного жителя сходу чи півдня України, для якого російська мова – престижна, а українська... ну, її взагалі не існує.

Така тенденція ще більше посилюється, коли взяти до уваги агресивну зовнішню політику Російської Федерації, направлену на «захист» прав російськомовного населення України і епатажні заяви з цього приводу ряду російських політиків. У цілому складається враження, що «...з одного боку, багато росіян звикли до безмежного домінування їхньої мови в житті свого регіону, міста, підприємства, установи. І іноді звичайна поява української мови в тих сферах, в яких вона за часів СРСР і думати не сміла з'являтися, викликає в них здивування і дискомфорт, який логічно нічим не пояснюється. Багато хто з них у принципі згоден, що українську треба «відроджувати», але, як вони підсвідомо це уявляють, це повинно відбуватися так, щоб вони самі цього не відчували, не бачили і, бажано, не чули» [14, 228]. Таким чином, прагнення зберегти домінування російської мови неминуче змушує чинити опір поширенню української.

А отже, запровадження рівних можливостей для української та російської мови на практиці не призведе до мовного консенсусу, а просто поділить українську державу на регіони з домінуванням або української, або російської мови, тобто фактично це пряма загроза суверенітету і територіальній цілісності України.

Прихильники русифікаторської версії мовної політики в Україні у своїх прагненнях зберегти домінування російської мови та надати їй статус другої державної апелюють до світового досвіду вирішення подібних проблем, зокрема, називаючи приклади Швейцарії, Бельгії чи Фінляндії (офіційний статус тамтешньої шведської мови, носії якої становлять усього 6% населення, має ілюструвати безпідставність заперечень проти надання такого статусу російській, носіїв якої в Україні вочевидь набагато більше) [12, 300]. Однак при цьому цілком ігноруються негативні моменти багатомовного статусу – жоден проросійський чи російський політик не каже про, наприклад, поступову маргіналізацію шведської мови у Фінляндії, про квебекський сепаратизм у Канаді, одномовність переважної більшості швейцарських кантонів тощо. Для України найбільш актуальним міг би стати приклад Білорусі, в якій офіційна двомовність на практиці призвела до домінування саме російської, а не білоруської мови. Хоча подібний варіант для прибічників державного статусу російської мови в Україні швидше за все оптимальний спосіб вирішення мовного питання, якщо брати до уваги поширену в їх свідомості думку про штучність української мови і її другорядний статус порівняно з «руською».

На практиці реалізація такого роду двомовності неминує призведе до політико-ідеологічного розколу країни. В цьому контексті варто проаналізувати, як позначиться двомовність на перспективах соборності

Української держави. Також виникає питання: чому Російська Федерація, маючи єдину державну мову, вимагає через багатьох представників свого політичному двомовності для унітарної України? і чи не станеться в Україні в разі запровадження двох державних мов провокацій федералізму та сепаратизму? [11, 140]. Цілком ймовірно, що прогнозується саме такий варіант, при якому РФ просто «змушена» буде захистити своїх співвітчизників в Україні, як це відбувається на Північному Кавказі.

Для того, щоб уникнути такого розвитку подій та усунути деякі можливі наслідки впливу зовнішніх чинників на політизацію мовних проблем, доцільно вжити ряд заходів, які однаково задовольнили б інтереси всіх зацікавлених груп з одночасним урахуванням зовнішньополітичних пріоритетів Української держави.

Так само очевидно, що чинна модель мовної політики в Україні з єдиною українською державною мовою теж потребує корегування у напрямі розширення прав і повноважень мов, які використовуються в Україні для міжетнічного спілкування, насамперед російської.

Такі зміни курсу не можуть відбуватися у спосіб, запропонований проектом Закону України «Про мови» авторства переконаних русофілів Єфремова, Гриневецького, Симоненка, який сприймається виключно як спосіб розширення сфери використання російської мови і як крок на шляху до практичної офіційної двомовності – української і російської. Він явно обмежує статус державної мови, оскільки основний ефект від законопроекту – це захист та сприяння російській мові щонайменше на однаковому рівні із державною мовою в багатьох сферах життя по всій території України. Такі ж тенденції простежуються і в «Концепції мовної освіти в Україні», яка пропагує твердження про те, що «вільний вибір мови навчання є важливою характеристикою демократичного суспільства та концепції мовної освіти в Україні» [10].

Говорячи про мовну політику в Україні, необхідно враховувати: інтереси кожного громадянина, мовні права яких гарантуються ст. 10 Конституцією України; б) факт, що саме українська мова є єдиною державною мовою; в) зовнішньополітичні пріоритети Української держави.

Беручи до уваги задекларований владою України стратегічний курс на входження до Європейського Союзу, прийнятним для українського суспільства пріоритетом державної мовної політики може стати виключно створення належних умов для володіння українськими громадянами державною мовою, а також мовами міжнародного спілкування [16, 59]. Громадяни нашої держави, незалежно від мовної спрямованості, мають зрозуміти, що одночасне використання як української, так і російської мови у повсякденному житті і міжетнічному спілкуванні жодним чином не збіднить, а навпаки збільшить їх комунікативні можливості. Варто також пам'ятати, що мовна політика ЄС, соціальні стандарти якого знаходять такий гарячий відгук в серцях пересічних громадян, пропагує багатомовність та створення умов, за яких кожен громадянин ЄС міг би розмовляти принаймні двома

іноземними мовами крім рідної, а кожна дитина в ЄС повинна вивчати мінімум дві іноземні мови з самого раннього віку [1].

В практичному сенсі це означатиме, що мовна політика для України має стати одним із елементів європейської стратегії нашої держави, оскільки європейська інтеграція і членство в Європейському Союзі – стратегічна мета для демократичної України, оскільки це найкращий спосіб для утвердження національних пріоритетів, побудови економічно розвинутої й демократичної держави, зміцнення позицій у світовій системі міжнародних відносин. Для України європейська інтеграція – не тільки шлях модернізації економіки, науково-освітньої інфраструктури, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій. Але це також і шлях утвердження поваги до себе через розробку концепції національної ідентичності як питомої складової в ширшому східноєвропейському просторі, що передбачає окреслення історичної моделі України та закріплення мовної політики, орієнтованої на всебічний розвиток державної мови та повагу до мов інших національних меншин, які, у свою чергу, мають поважати державну мову як складову національного суверенітету будь-якої держави.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. EU Language Policy. – Режим доступу : www.ec.europa.eu/education/languages/eu-language-policy/index_en.htm. 2. Andrei Zagorski. EU Policies Towards Russia, Ukraine, Moldova and Belarus // GCSP Occasional Papers. – No. 35. – P. 3–14. 3. Language policy and language situation in Ukraine: analysis and recommendations. – Frankfurt am Main, 2009. – 396 pp. 4. Stanislav Shumlianskiy. Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine // International Journal of the Sociology of Language. – 2010. – V. 201. 5. Volodymyr Kulyk. Language in times of transition: an introduction // International Journal of the Sociology of Language. – 2010. – V. 201. – P. 1-4. 6. Кулык В. Родной язык и язык общения: на что должна ориентироваться языковая политика? / В. Кулык // Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии. – 2010. – №3(105). – С. 75–86. 7. Закон України «Про Основи національної безпеки» – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>. 8. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР». – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=8312-11>. 9. Заремба О.В. Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем / О.В. Заремба, С.Ю. Римаренко // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 258–280. 10. Концепція мовної освіти в Україні. – Режим доступу : http://doc.osvita.ua/doc/files/news/132/13252/Concept_L_education.doc. 11. Котигоренко В.О. Мовний аспект державної етнополітики в Україні / В.О. Котигоренко // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №2(3). – С. 137–146. 12. Кулик В.М. Закордонний досвід розв'язання мовних проблем та можливість його застосування в Україні / В.М. Кулик // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 299–334. 13. Кулик В.М. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції / В.М. Кулик // Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації. – 2-ге вид. – К. : Києво-Могилянська Академія, 2010. – С. 11–54. 14. Майборода О.М., Панчук М.І. Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви / О.М. Майборода, М.І. Панчук // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 205–234. 15. Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і

рекомендації. – К. : Києво-Могилянська Академія, 2008. – 363 с. **16.** Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с. **17.** Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с. **18.** Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 682 с.

УДК 327

Л.А. Шереметьєва

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОСТІР ЯК ОРІЄНТИР СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

Визначено суть «європейського адміністративного простору», передумови його виникнення та співвідношення з європейським адміністративним правом. Проаналізовано проблематику формування Європейського адміністративного простору, з'ясовано його принципи, адже їх система відображає сучасні уявлення про зміст та основні види європейських принципів адміністративного права. Розглянуто питання впливу європейського адміністративного простору на національні системи державного управління країн – членів ЄС, що є результатом європеїзації державного управління.

Ключові слова: європейський адміністративний простір, європеїзація, концепція належного урядування, принципи належного управління.

Essence «European administrative space», a cornerstone of its origin and relationship to European administrative law. Analyzes issues of European administrative space, defines its principles, because their system reflects current thinking about the content and main principles of European administrative law. The question of the influence of European administrative space on national government of EU member states as a result of Europeanization of public administration.

Keywords: European Administrative Space, Europeanization, the concept of good governance, principles of good governance.

Постановка проблеми. Концепція належного урядування сформувалася в європейській правовій доктрині на основі та за умови дотримання двох основоположних принципів побудови правових систем провідних західноєвропейських країн – демократії та верховенства права. Подальший розвиток політико-правових вчень західними дослідниками сприяв значній структуризації та розвитку концепції належного урядування. Для розуміння змісту цієї правової категорії та її співвідношення з принципом та відповідною концепцією належного управління, доцільно розглянути основні європейські стандарти належного урядування та належного управління.

В європейській адміністративно-правовій доктрині категорія Європейського адміністративного простору (ЄАП) охоплює низку елементів, якісні характеристики яких зумовлені покладеними на них специфічними функціями та завданнями в системі європейського адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні в працях і дослідженнях вітчизняних вчених зроблено значні кроки для аналізу окремих